UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Thuisdealers, ritselaars en meesnoepers. Bewoners en bezoekers van grootstedelijke crackpanden

Houwing, P.; Oteo Pérez, A.; Korf, D.J.

DOI

[10.5553/TCC/221195072015005002002](https://doi.org/10.5553/TCC/221195072015005002002)

Publication date

2015

Document Version

Final published version

Published in

Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Houwing, P., Oteo Pérez, A., & Korf, D. J. (2015). Thuisdealers, ritselaars en meesnoepers. Bewoners en bezoekers van grootstedelijke crackpanden. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 5(2), 6-21. <https://doi.org/10.5553/TCC/221195072015005002002>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (<https://dare.uva.nl>)

ARTIKELEN

Thuisdealers, ritselaars en meesnoepers. Bewoners en bezoekers van grootstedelijke crackpanden^{*}

Petra Houwing, Alberto Oteo Pérez & Dirk J. Korf

Inleiding

Sinds de hoogtijdagen van de harddrugsproblematiek in Nederland is er veel veranderd. Wie tegenwoordig over de Amsterdamse Zeedijk of op of in de omgeving van Rotterdam Centraal Station loopt, kan zich nauwelijks nog voorstellen dat hier tussen eind jaren 1970 en begin jaren 1990 massaal harddrugs gedeald en gebruikt werden. Niet alleen dergelijke ‘open scenes’ verdwenen (Bless et al., 1995), door repressieve maatregelen, veranderingen in het hulpaanbod, afkicken (al dan niet dankzij behandeling) en sterfte liep het aantal harddrugsverslaafden fors terug (Van Laar & Van Ooyen-Houben, 2009). Daarnaast konden zij voortaan in officiële gebruikersruimten drugs gebruiken. Heroïne kwam op medisch voorschrift en dit droeg bij aan een forse daling van drugsgebonden criminaliteit (Blanken, 2011). En er kwamen meer opvangmogelijkheden voor (dakloze) harddrugsgebruikers waar het toegestaan is harddrugs te gebruiken.

Tegelijkertijd kregen lokale overheden meer mogelijkheden om overlastgevend panden (niet noodzakelijkerwijs drugspanden) en drugspanden (die niet per se overlast veroorzaken) te sluiten op basis van de wetten ‘Victoria’ (art. 174a Gemeentewet), ‘Victor’ (art. 14 Woningwet en art. 77 lid 1 sub 7 Onteigeningswet) en ‘Damocles’ (art. 13b Opiumwet). De laatstgenoemde wet is sinds 2007 ook van toepassing op woningen in plaats van, zoals voorheen, alleen op ‘lokalen’. ‘De burgemeester is bevoegd tot toepassing van bestuursdwang indien in woningen of lokalen dan wel in of bij woningen of zodanige lokalen behorende erven een middel als bedoeld in lijst I of II wordt verkocht, afgeleverd of verstrekt dan wel daartoe aanwezig is.’

Ook anderszins is de harddrugsscene in Nederland sterk veranderd. Vanaf midden jaren 1980 rukte cocaïne verder op, veel heroïneverslaafden gingen het ook gebruiken; intraveneus gebruik werd steeds meer verdrongen door het roken van heroïne (‘chinezén’) en ‘basecoke’ of ‘gekookte coke’, de rookbare variant van cocaïne (Boekhout van Solinge, 2001; Korf, 1995). Aanvankelijk maakten gebruikers vaak zelf deze ‘basecoke’ van cocaïnepoeder, maar gaandeweg kwam het vaker kant-en-klaar op de markt; tegenwoordig wordt het in bolletjes of zakjes

^{*} Dit artikel maakt deel uit van de door ZonMw gesubsidieerde (nr. 31160012) multidisciplinaire studie ‘Prevalence, treatment needs and new pharmacotherapeutic treatment options for crack dependent people in the Netherlands’.

vooral via de mobiele telefoon besteld en door '06-dealers' bezorgd. Ook al horen we de oude straattermen nog, feitelijk betreft het hier wat in de internationale literatuur 'crack' heet. Crack is inmiddels vaak het middel dat heroïneverslaafden het meest gebruiken en er zijn tevens verslaafden die geen heroïne meer nemen of dit nooit hebben gedaan (Houwing et al., 2011).

Ondanks meer wettelijke mogelijkheden voor repressieve maatregelen tegen drugspanden, de beschikbaarheid van gebruikersruimten en meer mogelijkheden voor crackgebruikers om in opvangvoorzieningen hun drugs te gebruiken, kent Nederland nog steeds crackpanden. Waarom is dit het geval en hoe trachten de bewoners ingrijpen van rechtswege te voorkomen?

Doel van dit artikel is primair om, vanuit etnografisch perspectief, inzicht te geven in crackpanden in Nederland. Daartoe onderzoeken we eerst: in hoeverre is sprake van een meer algemene gelegenheidsstructuur in de zin van bepaalde buurten waar zulke panden gevestigd zijn en hoe zijn deze daarbinnen gepositieerd? Vervolgens schetsen we een beeld van crackpanden, hun bewoners en bezoekers. Daarna verschuift de focus naar de handel en het gebruik. Welke functies hebben deze panden, en in welke mate en hoe treffen bewoners maatregelen om het voortbestaan van hun crackpand te bewerkstelligen? Aansluitend brengen we de afzonderlijke aspecten samen in een typologie van crackpanden.

De schaarse literatuur over crackpanden¹ betreft hoofdzakelijk de Verenigde Staten en gezien de grote verschillen met Nederland in onder andere drugsbeleid kan niet op voorhand worden aangenomen dat Amerikaanse bevindingen geldig zijn voor Nederland. Niettemin zullen we nagaan in hoeverre dit wellicht toch het geval is. Daartoe bespreken we eerst de internationale literatuur over crackpanden, in het bijzonder hoe dergelijke settings gedefinieerd worden, hoe deze definities zich verhouden tot de Nederlandse begripsbepalingen en welke typen crackpanden in de internationale literatuur onderscheiden worden. Na een presentatie van de eigen empirische bevindingen en de hieruit ontwikkelde typologie houden we deze tegen het licht van de internationale literatuur.

Definities van crackpanden

De internationale literatuur kent geen eenduidige definitie van 'crackpanden' c.q. 'drugspanden'. De meest gangbare Amerikaanse definitie van een *crack house* in de jaren 1980 en 1990 – de hoogtijdagen van de crackepidemie in de Verenigde Staten – was volgens Geter (1994): 'a facility where drug dealers and crack addicts sell, buy, and use crack cocaine' (p. 1015). Zelf maakte Geter onderscheid tussen huizen waar crack en geld bewaard worden, waar crack gemaakt wordt, waar verkocht wordt en waar verkocht en gebruikt kan worden. Alleen dit laatste type pand noemt Geter een *crack house*, dat hij omschrijft als 'a social center for the acquisition and use of crack cocaine' (Geter, 1994: 1018). Daarentegen is in de Amerikaanse studie van Sterk-Elifson en Elifson (1993) en het Engelse onderzoek

1 Zoals gevonden in een online zoektocht naar publicaties vanaf 1990 met (combinaties van) de zoektermen 'crack', 'house', 'drugspand', 'basen' en 'deal' in de elektronische bibliotheek van de UvA, Science Direct en Google Scholar.

van Briggs (2010) de crackhandel in het pand zelf geen voorwaarde om te spreken van een *crack house* – het gebruik van crack is hier dus al voldoende. Volgens een publicatie van het Britse Home Office dient niet van een *crack house* gesproken te worden wanneer de bewoner aan slechts een klein groepje gebruikers crack verkoopt (Burgess et al., 2003). Verder worden in Amerikaanse studies uit de jaren 1990 *crack houses* beschreven als panden waar tevens nogal eens prostitutie plaatsvindt, in ruil voor crack of om met het met seks verdiende geld crack te kopen (Bourgois, 1995; Inciardi, 1995; Sterk, 1999; Ross et al., 1999).

Voor zover bekend, is er geen Nederlandse definitie of algemene omschrijving van het fenomeen ‘crackpand’. Wel zijn er talloze beschrijvingen van drugspanden. Ferwerda et al. (2007) omschrijven ze als woonruimten die worden gebruikt voor enerzijds wietteelt en anderzijds voor de handel en verkoop van drugs. In de terminologie van Van der Torre en Hulshof (2000) vinden in dealpanden handel en gebruik plaats, terwijl gebruikerspanden leegstaande panden zijn waar verslaafden bivakkeren of woningen van verslaafden waar ook andere verslaafden komen. Eerder sprak Grund (1993) van ‘huisadressen’: woningen waar drugs gebruikt of verkocht worden en door meerdere verslaafden gebruikt worden. Deze laatste variant kwam eind jaren 1980 volgens Grund (in Rotterdam) het meest voor; een dealer verkocht in het huis van een gebruikende bewoner drugs en de bewoner kreeg in ruil hiervoor gratis drugs of geld.

Etnografische studies benadrukken naast verkoop en gebruik van drugs de sociale functie van crackpanden (o.a. Grund, 1993; Mieczkowski, 1990; Williams, 1992). Voor Rotterdam stelde Grund (1993) dat ‘huisadressen’ twee belangrijke zaken combineren: sociale contacten en drugs kopen. Mieczkowski (1992) stelde dat bezoekers in een crackpand kopen, omdat de kwaliteit van crack hier beter gecontroleerd kan worden dan op straat. De dealende bewoners hebben er belang bij dat hun handel voortduurt en leveren daarom goede kwaliteit. Bourgois (1995) schetste een indringend beeld van een crackpand, een slecht onderhouden pand in een multiculturele achterstandswijk in een grote Amerikaanse stad, waar crack werd verkocht en gebruikt door gemarginaliseerde gebruikers. Seks in ruil voor crack, geweld en drugsoverlast kwamen hier veelvuldig voor. Hij verklaart dit vanuit cultureel-historisch perspectief; racisme, segregatie en sociale ongelijkheid in de Verenigde Staten liggen zijns inziens ten grondslag aan crackgebruik en de informele economie. De van oorsprong Nederlandse antropologe Sterk (1999) richtte zich op vrouwelijke crackgebruikers. Net als Bourgois plaatste zij crackhandel en -gebruik in de Verenigde Staten in cultureel-historisch perspectief en zij voegde hier de ondergeschoven positie van vrouwen aan toe.

Typen crackpanden

Geter (1994) en Inciardi (1995) voor de Verenigde Staten en Briggs (2010) voor Groot-Brittannië hebben crackpanden onderverdeeld in verschillende typen. Geter deed dit op basis van de fysieke conditie van panden en de economische posities van bewoners en bezoekers. Briggs nam de mate waarin een crackpand georganiseerd is als invalshoek. Inciardi legde de focus op de mate waarin seks in

ruil voor crack voorkomt. Geter interviewde voornamelijk vrouwelijke crackgebruikers, Briggs en Inciardi interviewden zowel mannen als vrouwen. Al deze onderzoekers stellen dat crackpanden door de jaren heen kunnen overgaan van het ene naar het andere type en ook per land of stad kunnen verschillen vanwege de dynamiek in economische en sociale processen, in drugsgebruik en in marktontwikkelingen.

Geter (1994) beschrijft vier crackpanden, die hij min of meer als typen presenteert. Het *partyhouse* is succesvol georganiseerd; de vrouwelijke bewoner bekostigt haar crackgebruik door een dealer hier crack te laten verkopen aan een select gezelschap van 'working class' crackgebruikers en door prostituees de gelegenheid te bieden tot seks met klanten. Het *hithouse* is meer in verval geraakt en 'semi-openbaar', waar naast arbeiders en prostituees ook gemarginaliseerde crackgebruikers komen. In Geters' *smokehouse* worden klanten nauwelijks geselecteerd en er komen vooral gemarginaliseerde gebruikers. De vrouwelijke (gebruikende) bewoner is het overwicht in huis kwijtgeraakt aan andere gebruikers uit de buurt. Het *bandominium*, ten slotte, is een onleefbaar verlaten pand dat wordt gebruikt door gemarginaliseerde crackgebruikers. Ook hier is geen klantselectie en heeft niemand overwicht.

In de door Inciardi (1995) als *resident house* getypeerde panden wordt geen crack verkocht, alleen gerookt. De bewoners krijgen geld of crack van degenen (een select vriendengroepje van vijf tot zes gebruikers) die hier crack gebruiken. Verder vinden dezelfde activiteiten plaats (inclusief seks voor crack) als in panden waar wel wordt gedeald. In een *base house* komen vooral spuiters, crack roken is er geen hoofdactiviteit en seks voor drugs komt zelden voor. Een *resort* is het meest voorkomende type crackpand bij Inciardi. Het is er vuil, chaotisch en druk. Crack wordt in de keuken gekookt, in de slaapkamer vindt prostitutie plaats en de woonkamer is voor de verkoop en het roken van crack. Bewoners krijgen crack of geld van bezoekers, omdat die seks hebben met een prostituee en crack kunnen roken. Bij het *brothel* is de bewoner een crackdealer en pooier. Een prostitué(e) krijgt crack en een kamer, het geld is voor hem.

Briggs (2010) beschrijft voor het Verenigd Koninkrijk drie typen crackpanden met gebruikende bewoners. *Big dread's crackhouse* is redelijk succesvol georganiseerd; de mannelijke bewoner heeft overwicht op een select groepje bezoekers. *Flics crackhouse* is in verval geraakt, de mannelijke bewoner dealt niet, maar krijgt crack van de bezoekers die bij hem crack mogen roken. Er is geen klantselectie en er zijn weinig regels. *Bloods crackhouse* is onleefbaar, de vaste groep dakloze gebruikers laat anderen toe in ruil voor crack. Het is het minst georganiseerde crackpand, niemand heeft overwicht, er zijn nauwelijks regels en prostitutie komt voor.

In deze Angelsaksische studies vallen vier gemeenschappelijke kenmerken van crackpanden op: (1) meerdere gebruikers roken crack, handel kan voorkomen, maar dit is geen vaststaand gegeven, (2) er vindt vaak prostitutie plaats, (3) geweld is niet ongewoon en (4) de bewoners en bezoekers behoren vaak tot dezelfde etnische groep.

Petra Houwing, Alberto Oteo Pérez & Dirk J. Korf

Veldonderzoek in drie Nederlandse steden

Gedurende tweeënhalve jaar hebben we onderzoek gedaan onder frequente crackgebruikers (minstens twee dagen per week crackgebruik) in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Ruim duizend crackgebruikers werden geïnterviewd aan de hand van een grotendeels gestructureerde vragenlijst. Iets minder dan de helft bestond uit een aselechte steekproef binnen de verslavingszorg (ambulante behandeling en gebruikersruimten) en ruim de helft werd gerekruteerd buiten de drugshulpverlening (onafhankelijk van de vraag of zij contact hadden met de hulpverlening). Voor deze laatste groep maakten we gebruik van Respondent Driven Sampling (hierna: RDS), een variant van de sneeuwbalmethode (Heckathorn, 1997; Houwing et al., 2011). De geïnterviewde crackgebruikers waren gemiddeld 45 jaar, 82% was man en 50% was niet-westers allochtoon (Oteo Pérez, Benschop & Korf, 2012). De meeste gebruikers kregen hun crack thuisbezorgd door een zogeheten 06-dealer of kochten het in de openbare ruimte (op straat, in parken, enz., al dan niet op telefonische afspraak met een 06-dealer); één op de zeven kocht de crack hoofdzakelijk of uitsluitend op thuisadressen (Oteo Pérez, Benschop & Korf, 2014).

Ter voorbereiding op het rekruteren van de tweede groep (via RDS) is in elke stad eerst een etnografische verkenning gedaan van plaatsen en groepen om geschikte personen te vinden waarmee 'ketens' van respondenten in gang gezet konden worden. Tijdens deze verkenning bezochten we verschillende crackpanden. Vervolgens kwamen we in de loop van het veldonderzoek – al 'sneeuwballend' – vaak bij gebruikers en dealers thuis en konden daar observeren, informele gesprekken voeren en gebruikers interviewen. In eerste instantie fungeerden crackpanden als locaties waar we, net als op andere plekken, crackgebruikers konden vinden en eventueel interviewen voor het kwantitatieve, sociaal-epidemiologische hoofdonderzoek. Alras realiseerden we ons dat hier een uitgelezen kans lag voor een, in aanvang niet gepland, kwalitatief onderzoek naar crackpanden. Voor dit artikel hebben we ons beperkt tot de 24 crackpanden, verdeeld over de drie steden, waar we vaak en/of lang genoeg (bij elkaar meerdere dagdelen) kwamen en daar ook voldoende kwalitatieve informatie (observaties, informele gesprekken) konden verzamelen en in veldnotities vastleggen.

Grootstedelijke buurten met crackpanden

Crackpanden liggen niet willekeurig verspreid over de grote stad, maar in vooroorlogse arbeiderswijken met laagbouw, of in wijken uit de jaren 1960 en 1970 met vieretagewoningen en hoogbouwflats. Ze liggen steevast in multi-etnische achterstandswijken, die allemaal worden getypeerd als 'aandachtswijken' of 'krachtwijken', met verhoudingsgewijs veel criminaliteit, werkloosheid en weinig sociale cohesie (Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2007). Een van die wijken is het Oude Westen in Rotterdam. Dat hier relatief veel illegale activiteiten voorkomen, verklaren De Leeuw en Van Swaaningen (2011) vanuit het gegeven dat sociaaleconomisch zwakkeren er goedkoop,

onder lotgenoten en nabij sociale voorzieningen kunnen wonen. De informele economie floreert, inclusief illegale onderhuur, helen en drugshandel. Zolang buurtbewoners er zelf geen hinder van ondervinden, worden zulke illegale activiteiten niet zo gauw geproblematiseerd. Tegen deze achtergrond is het niet zo verrassend dat we crackpanden juist in dergelijke buurten aantreffen. Crackgebruikers verkeren eveneens in een achterstandspositie, wonen hoofdzakelijk in zulke wijken en drugshandel en andere illegale activiteiten zijn er volop. Illustratief is de volgende observatie.

‘Veel woningen in deze buurt zijn opgeknapt, maar er zijn nog dichtgetimmerde en verwaarloosde panden. Etnisch ondernemerschap domineert met kleine supermarkten, eettentjes en avondwinkels. Tussendoor een enkele bruine kroeg of Hollandse kaasboer. Overdag is het druk op straat. Ouders met kleine kinderen ontmoeten elkaar, groepjes jongeren hangen rond en oudere mannen drinken bier op bankjes. Borden melden: “verboden drugs te gebruiken, alcohol te nuttigen en auto’s te koop aan te bieden”. Auto’s rijden af en aan, sommige te hard met luidruchtige muziek.’ (veldnotitie)

De crackpanden

Sommige crackpanden hebben een eigen voordeur op de begane grond direct aan een drukke straat, andere liggen twee of drie hoog in een flat met een lege hal en niet altijd een lift. Ook al zien de woningen in de buurt er aan de buitenkant vaak niet goed onderhouden en verzorgd uit, toch vallen crackpanden op. De gordijnen zijn dicht of er hangen vergeelde lappen of kranten voor het raam. De voordeur is bekrast en kapot, naambordjes ontbreken of de naam klopt niet.

Een crackpand is een kamer of een kleine verdieping. Binnen is het donker, de inrichting is sober of het staat juist propvol met tweedehands spullen. Zelden zijn er planten, des te vaker huisdieren. Aan een tafel met gebruikersartikelen als basepijpjes, mesjes, spiegels, aanstekers en folie wordt crack gerookt. Opruimen en schoonmaken hebben vaak geen prioriteit.

‘In de smalle portiek hangt een sterke urinegeur. Binnen struikelen we over vuilniszakken. Jassen puilen over de enige stoel in de woonkamer van de 42-jarige Surinaamse bewoner. We zien een bed vol bloedvlekken, lege blikjes bier en een condoomverpakking. Op het zeil liggen haren, sigarettenpeuken en stapels oude kranten. Een kat eet een oud patatje.’ (veldnotitie)

Maar af en toe, als uitzondering op de regel, treffen we een schoon en opgeruimd crackpand aan.

‘De bewoonster (autochtoon, 38 jaar) heeft haar rijtjeshuis keurig op orde. Alleen drie crack rokende mannen verraden dat het een crackpand is. De woonkamer ruikt naar schoonmaakmiddel, er staat een grote bos bloemen op tafel en het toilet is om door een ringetje te halen’. (veldnotitie)

Petra Houwing, Alberto Oteo Pérez & Dirk J. Korf

Bewoners en bezoekers

De bewoners van crackpanden zijn polydrugsgebruikers; naast crack gebruiken zij vaak ook heroïne, alcohol en/of cannabis en allemaal zijn ze stevige tabakrokers. Het zijn zowel mannen (14) als vrouwen (10); vrouwen zijn oververtegenwoordigd, want van alle geïnterviewde crackgebruikers in het kwantitatieve onderzoek is minder dan één op de vijf vrouw (Oteo Pérez, Benschop & Korf, 2012 & 2014). Alle bewoners zijn van middelbare leeftijd (veertigers, vijftigers en soms zestigers), met een lange geschiedenis van harddrugsgebruik en een justitieverleden. Ze krijgen een uitkering, waar de vaste lasten (inclusief schuldsanering) al van worden ingehouden; alleen een klein bedrag blijft over. Dat vullen ze aan met het faciliteren van drugsgebruik en drugshandel, en eventueel andere activiteiten. Van de 24 (hoofd)bewoners hebben er 19 een huurwoning van een woningbouwvereniging, twee hebben een particulier gehuurde kamer en drie zitten illegaal in het pand van een kennis die vertrokken is. Alle mannelijke bewoners zijn alleenstaand, net als zes van de tien vrouwen. De andere vier vrouwen hebben een vaste partner. Op één na zijn alle vrouwelijke bewoners autochtoon. Vier mannen zijn autochtoon, vijf zijn Surinaams en de rest heeft een andere etnische achtergrond. De bezoekers van crackpanden zijn verhoudingsgewijs wat jonger, maar ook zij zijn overwegend veertigers en vijftigers, zowel mannen als vrouwen en allemaal polydrugsgebruikers; meestal hebben ze een uitkering en vaak ook schulden. Ze vormen een etnisch gemêleerd gezelschap; slechts twee panden hebben uitsluitend autochtone respectievelijk Surinaamse bezoekers. Vaak hebben zij zelf een huurhuis, anderen wonen beschermd of begeleid en sommigen zwerven. De meeste bezoekers zijn bekend met verslavingszorg, maar er zijn er ook die hier geen contact mee hebben; zij zijn jonger (twintigers en dertigers) en hebben nooit heroïne gebruikt. Ten slotte hebben we gedurende onze bezoeken per pand doorgaans maximaal tien gebruikers aangetroffen. Vaak is er een vast groepje bezoekers. Ze wonen in de buurt en als ze verhuisd zijn, komen ze graag terug in de wijk waar zij zich vertrouwd voelen.

Functies van crackpanden

Allereerst biedt een crackpand *onderdak* voor degenen die er wonen en voor de bezoekers is het vaak een soort 'thuis'. Daarnaast vervullen crackpanden, in meer of mindere mate, verschillende andere functies voor de bewoners en/of bezoekers.

Drugshandel

De bewoners verdienen geld doordat zij drugs dealen, drugs krijgen door deals te regelen, tussenpersoon zijn of bezoekers in hun huis crack (en andere drugs) laten gebruiken.

'Ik deal voor een kennis. Hij krijgt het spul kant-en-klaar aangeleverd en maakt zelf bolletjes van tien en twintig euro. Dat doet ie op gevoel, zonder

weegschaal. Ik roep dan, “jee zo klein, dat kun je niet maken”. Hij kent mij en doet er soms iets bij. Dan snoep ik van die bolletjes, voordat ik ze verkoop. Ik maak ze open, haal er een beetje uit en schroei het plastic weer dicht. Soms wordt het een heel klein bolletje, maar mensen kopen toch wel bij mij, zeker ’s avonds laat.’ (autochtone vrouw, 49 jaar)

De bezoekers van crackpanden kopen graag daar, omdat een ‘straatdeal’ – ook als een 06-dealer de bestelling op straat overhandigt – snel afgehandeld moet worden, waardoor zij de kwaliteit en hoeveelheid niet goed kunnen beoordelen. Bovendien lopen kopers in de publieke ruimte, onder andere door cameratoezicht, meer risico op ontdekking en krijgen dan een boete en raken hun drugs kwijt. Bezoekers die zelf in een pension of beschermde woonvorm wonen, mogen daar tegenwoordig vaak (onder voorwaarden) wel crack roken, maar kopen kan daar (officieel) niet. Bezoekers met een eigen huurhuis kunnen crack wel thuis laten bezorgen, maar een voordeel van een crackpand vinden ze dat gebruikers geld bij elkaar leggen voor de gezamenlijke inkoop. Zo’n bestelling levert financieel voordeel op, want dan kosten drie bolletjes crack bijvoorbeeld 25 in plaats van 30 euro, krijgen ze bij aanschaf van vijf bolletjes het zesde gratis of kost vijf gram dan evenveel als vier losse grammen.

Veilige vrijplaats voor drugsgebruik

Crackpanden fungeren ook als ‘vrijplaats’ voor middelengebruik; ze zijn er niet gebonden aan instellingsregels. Ook zijn de ‘openingstijden’ van een crackpand ruimer dan die van de meeste instellingen. Bewoners en bezoekers kunnen drugs gebruiken, ruilen (de een heeft crack, de ander heroïne), bietsen of delen. Crack roken uit een pijpje komt het meest voor en drugsrituelen als pijpjes schoonmaken, as verzamelen voor in de pijp en crack fijn maken, vormen een belangrijke bezigheid.

Voor bewoners en bezoekers is een crackpand een relatief veilige rookruimte in vergelijking met de openbare ruimte. Wanneer gebruikers eenmaal crack hebben gekocht, willen zij dit vaak meteen roken. Dus als zij niet in de buurt van hun woning of gebruikersruimte zijn, dan wel geen huis of toegang tot een gebruikersruimte hebben, gaan ze naar een nabijgelegen crackpand. Ook komen er weleens bezoekers die hun gebruik willen verbergen voor familie, vrienden of collega’s.

Sociale ontmoetingsplek

Crackpanden hebben – voor zowel bewoners als bezoekers – ook de functie van een sociale ontmoetingsplaats. Crackgebruikers voelen zich vaak eenzaam. In een crackpand zijn ze samen met anderen. Het kan er ook gezellig zijn, zoals blijkt uit de volgende observatie.

‘Een 34-jarige Surinaamse vrouw kan goed haarknippen. De 56-jarige autochtone bewoonster wil *dreads* en de Surinaamse gaat meteen aan de slag. Een 37-jarige dakloze Nederlandse gebruiker vraagt een fiets te leen aan de 52-jarige Antilliaan die met blikjes bier via de achterdeur komt binnenvallen. Hij neemt plaats op de bank en deelt het bier uit. Een 41-jarige Belgische bezoeker

Petra Houwing, Alberto Oteo Pérez & Dirk J. Korf

ster, die net haar laatste restje crack op heeft, loopt naar de keuken om eten te maken.’ (veldnotitie)

Een ander aspect van de sociale ontmoetingsfunctie is informatie-uitwisseling; crackgebruikers delen ervaringen en geven tips aan minder ervaren gebruikers. Gesprekken over drugs zijn favoriet, net als over problemen met justitie en drugs-hulpverlening.

Prostitutie en overige functies

In zes van de 24 panden wordt ook prostitutie bedreven, maar dit is doorgaans een nevenactiviteit. Vier van de tien vrouwelijke bewoners ontvangen zelf seksklanten aan huis. In twee panden van mannelijke bewoners kunnen vrouwelijke bezoekers betaalde seks hebben in ruil voor geld of crack. Ook worden in crackpanden wel goederen onderling ‘geruild’ – een eufemisme voor helen. In sommige crackpanden kunnen bezoekers drugs krijgen als tegenprestatie voor onder andere het verrichten van huishoudelijk werk of het bij iemand thuisbezorgen van drugs. Soms kunnen bezoekers in een crackpand een tijdelijke slaappleats krijgen, bijvoorbeeld omdat zij dakloos zijn, geschorst zijn bij een opvanginstelling of thuis ruzie hebben.

Risico’s en maatregelen

Crackpanden hebben ook nadelen, zowel voor de bewoners als voor de bezoekers. Er zijn, in het ene pand meer dan in het andere, ruzies over geld en drugs, agressie of verwarde bezoekers en er worden spullen van elkaar gestolen. Dit zijn redenen waarom veel gebruikers liever niet in een crackpand komen en geen andere gebruikers in hun huis willen of hier heel voorzichtig mee zijn. Illustratief is wat een respondent die niet meer in crackpand komt hierover zegt.

‘Het is altijd zo onrustig daar. Mensen zijn opgefokt. Alles draait om drugs roken. Ik rook mijn coke liever alleen thuis. Er komen bij mij twee andere gebruikers, de rest komt er niet in. Ik heb geen zin in dat geschreeuw. En ik ben zuinig op mijn spullen en wil niet continu op mijn laptop of portemonnee letten.’ (autochtone man, 45 jaar)

Bewoners en bezoekers van crackpanden weten van het risico dat burens bij de politie of woningbouwvereniging overlast of crackhandel kunnen melden, zelfs als zij denken dat het pand voor de politie een lage opsporingsprioriteit heeft omdat binnenshuis slechts op kleine schaal gedeald en/of gebruikt wordt. Voor bezoekers is een politie-inval nadelig; ze raken immers hun drugs kwijt en kunnen gearresteerd worden voor openstaande boetes. Bewoners lopen meer risico’s, want zij verliezen niet alleen hun ‘handel’, maar kunnen ook hun woning kwijtraken. Allemaal zorgen ze dat er geen inblik van buitenaf is. Ook treffen zij doorgaans maatregelen tegen geluidsoverlast en (te) veel ongewenste in- en uitloop. Zo schakelen

bewoners hun deurbel en mobiele telefoon weleens uit als zij genoeg hebben van de gebruikers die langskomen. Maar dit is niet altijd afdoende.

‘Ik probeer het rustig te houden voor de burens. Maar die gasten blijven maar aan de deur bellen, ik word helemaal gek er van, het gaat maar door. Daarom heb ik een briefje opgehangen dat ik er niet ben en heb de deurbel eruit getrokken. Maar het helpt niet; zij blijven bonken op mijn deur.’ (Surinaamse man, 42 jaar)

Verder zijn bezoekers soms alleen welkom als het buiten donker is; bewoners van deze crackpanden denken dat de in- en uitloop dan minder opvalt. Ook wordt de toegang geweigerd als iemand niet goed aanspreekbaar of agressief is. Bepaalde gebruikers zijn daarom überhaupt niet meer welkom. Andere gebruikers juist wel, omdat de bewoner weet dat ze solidair met hem/haar zijn vanwege het gemeenschappelijke belang om een crackpand in stand te houden. Bewoners staan er dus niet helemaal alleen voor.

‘Een 36-jarige Surinaamse crackgebruiker loopt opgefokt tussen de zeven andere gebruikers in de kleine flat. Hij beweert stellig dat iemand zijn bolletje crack heeft gestolen. “Nee man, die heb je net zelf opgerookt”, zegt een 39-jarige Turkse bezoeker. Hij gelooft haar niet, maar als de anderen dit bevestigen, onderzoekt hij woest zijn broekzakken. Dan denkt hij dat zijn pijp is gestolen. Hij gooit alle kleren van de stoel en mept het bier van tafel. Vloekend schreeuwt hij tegen de 57-jarige autochtone bewoonster dat er zo’n ongelofelijke toringbende is. Een 53-jarige Antilliaan, die bijna altijd in het pand zit, zegt: “Je rookt teveel, man, je weet niet meer wat je doet. Ga zitten of donder op.” De onruststoker verdwijnt via de achterdeur.’ (veldnotitie)

Ook als drugspanden geen overlast veroorzaken, kunnen zij vanwege de drugs-handel die hier plaatsvindt gesloten worden (zie Inleiding). Toch gebeurt dat niet altijd, ook niet als de politie weet dat er crack verhandeld en gebruikt wordt. Het lijkt dan vooral een kwestie van de boel binnen genoeg onder controle hebben (en er daarmee voor zorgen dat eventuele overlast binnen de perken blijft) en goed contact onderhouden met de wijkagent. Wanneer we op een zondagmiddag in een lage flat zijn, waar de bewoner samen met zes andere gebruikers crack en heroïne zit te roken, vertelt de bewoner:

‘De politie laat mij met rust als ik zorg dat het rustig blijft. Ik werk ook een beetje samen met ze. Zij komen op hun beurt weleens langs als zij iemand zoeken.’ (Surinaamse man, 55 jaar)

Typologie van crackpanden

Hiervoor hebben we een algemene beschrijving gegeven van crackpanden in Nederlandse grote steden. Wanneer we de 24 crackpanden met elkaar vergelijken

op onderlinge overeenkomsten en verschillen, dan kunnen we twee typen onderscheiden; (1) dealpanden met thuishandelaren en (2) thuiscircuits met (a) ritselaars en (b) meesnoepers. De crackhandel heeft bij de thuishandelaar een centrale plek, bij de meesnoeper een marginale plek. De ritselaar zit er tussenin.

Dealpanden

De bewoners van de dealpanden (drie mannen en vier vrouwen) handelen dagelijks in hun woning in crack (en eventueel andere harddrugs) en faciliteren het gebruik. Doorgaans koopt de bewoner de crack bij een of meerdere leveranciers, of krijgt die 'in commissie' en betaalt dan bij de volgende aankoop. Soms wordt de voorraad ook bij de bewoner thuisbezorgd. Door te dealen financieren deze *thuishandelaren* vooral hun eigen drugsgebruik, maar sommigen houden geld over voor andere zaken. Thuishandelaren opereren samen met een of twee anderen, bijvoorbeeld (ex-)partners of familieleden. Naast de handel in het crackpand bezorgen sommige thuishandelaren ook drugs bij mensen thuis of op een openbare plek.

Bij dit type is er een duidelijke rolverdeling tussen klanten en bewoners; thuishandelaren regelen en verkopen de drugs en bepalen wat er in hun huis gebeurt. Ze vragen hand- en spandiensten aan bekende klanten, die dan als tegenprestatie crack of bijvoorbeeld een slaapplek kunnen krijgen. Omdat thuishandelaren drugs hebben of gemakkelijk aan drugs kunnen komen, zijn deze bewoners geliefd bij de bezoekers. Er komt een select groepje gebruikers over de vloer, maar ook 'nieuwe' crackgebruikers zijn welkom. De (dagelijkse) in- en uitloop is groter en diverser dan in de thuiscircuits. Het is in deze panden dus extra belangrijk om overzicht te hebben en te houden.

'In een rommelig pand op de begane grond woont de 40-jarige autochtone dealer. Een 51-jarige Surinaamse crackgebruiker en een 44-jarige autochtone straatprostitutie zijn blijven slapen. Er liggen 24 lege crackplasticjes van de vorige nacht op tafel. Ook nu gebruiken ze achter elkaar door. De thuishandelaar vertelt: "Zo gaat het vaak. Ik deal vanuit huis, we gebruiken fors. Naast de klanten die bij me thuis komen, lever ik ook wel in de buurt af. Ze bellen en ik kom het bezorgen" (vandaag doet de prostitutie dat in ruil voor crack). "Ik probeer de laatste tijd het aantal klanten dat thuis komt te verminderen, de politie en woningbouw houden mij in de gaten." (veldnotitie)

Thuiscircuits

Onder thuiscircuits verstaan we crackpanden waarvan de bewoners het (ver)kopen en het gebruik van crack (en eventueel andere drugs) organiseren en/of faciliteren voor meerdere gebruikers en dealers. Dit gebeurt vaak, niet per se dagelijks. De bewoners van deze thuiscircuits zijn onder te verdelen in ritselaars en meesnoepers.

De *ritselaars* (vier mannen, vijf vrouwen) proberen vooral de handel rondom crack voor gebruikers te organiseren. Meestal bezorgen (vaak niet-gebruikende) 06-dealers de crack bij de ritselaar thuis, maar het komt ook voor dat de bewoner zelf de crack elders koopt en meeneemt naar huis. Ritselaars zijn min of meer te

beschouwen als ‘tussenpersonen’ van dealers; van het gezamenlijk bijeengebrachte geld kopen zij meerdere bolletjes tegelijk. Als ze genoeg kopen, krijgen ze zelf een bolletje extra van de dealer en bovendien bijvoorbeeld een ‘pofje’ (hoeveelheid crack voor één pijpje) van de bezoekers voor het regelen of omdat ze de crack bij de ritselaar thuis mogen roken. Ritselaars handelen ook wel in bijvoorbeeld methadon of valium en zo nu en dan hebben ze genoeg geld om vijf gram crack aan te schaffen en in kleinere porties met winst door te verkopen. De rolverdeling tussen bezoekers en bewoner is minder strikt dan bij de thuishandelaren, maar ritselaars hebben over het algemeen wel overwicht in hun pand. Er komen minder gebruikers (maar meestal wel dagelijks) dan bij de thuishandelaren. Ook bij de ritselaars komt een select groepje vaste bezoekers; een beperkt aantal nieuwe bezoekers is welkom. De maatregelen die ritselaars treffen zijn min of meer gelijk aan die van thuishandelaren, maar door het kleinere aantal bezoekers is het risico van overlast kleiner en daarmee de ‘overlevingskans’ wat groter.

‘Een smalle trap leidt naar een particulier gehuurde kamer van een Surinaamse crackgebruiker (53 jaar). De drie anderen, een Pool, een Antilliaan en een Surinamer hebben vannacht hier geslapen. De bewoner belt een jonge 06-dealer die er binnen een kwartier is. De Surinamer vindt de zakjes te klein: “Geef me een zakje extra, man.” De dealer aarzelt waarop de bewoner zegt: “Ik heb net een nieuwe dealer gehad. Die had goed spul en gaf extra crack.” De dealer begrijpt de hint en geeft (met tegenzin) ook wat meer crack. Als hij weg is, vertelt de bewoner: “Dit doe ik vaker, dealers tegen elkaar uitspelen.” Dan verdeelt hij de crack en wordt het stil.’ (veldnotitie)

De *meesnoepers* (zeven mannen, één vrouw) faciliteren vooral het gebruik van crack (en andere middelen) voor hun bezoekers en organiseren het minst de handel. Het zijn geen dealers of tussenpersonen, maar ze stellen hun huis ter beschikking om crack te roken en ook te kopen. In tegenstelling tot de ritselaar hebben zowel de bewoner als de bezoekers voordeel van de korting die de dealer geeft bij de aanschaf van meerdere bolletjes crack. Het gebeurt ook dat bezoekers crack meebrengen of geld hebben om het te kopen, terwijl de meesnoeper dat zelf niet heeft. Het voordeel voor de bewoners is dat zij een pofje van de bezoekers krijgen. De rolverdeling tussen bewoners en bezoekers wisselt meer dan in de dealpanden en bij de ritselaars en is nogal afhankelijk van wie geld heeft of crack meebrengt. Hoewel bewoners en bezoekers de meest ‘gelijkwaardige’ relatie hebben en de bewoners en bezoekers goede bekenden van elkaar zijn, hebben de meeste meesnoepers in hun pand wel overwicht op de bezoekers. Bij vier van deze panden komen bezoekers dagelijks, bij de andere vier minder vaak. Vanwege de minder frequente aanloop lijkt het risico op overlast in deze crackpanden het kleinst. Hoewel meesnoepers wat minder maatregelen tegen overlast treffen dan de thuisdealers en de ritselaars, wellicht omdat hier ook minder reden toe is, lijken de ‘overlevingskansen’ van deze panden het grootst.

‘Een 56-jarige Somalische bewoner, een 55-jarige Antilliaanse vrouw, een 30-jarige Indische jongeman en twee autochtone mannen van in de veertig zitten

Petra Houwing, Alberto Oteo Pérez & Dirk J. Korf

bij elkaar. Ze kennen elkaar al jaren. De Antilliaanse vertelt: “We zijn als broers en zussen voor elkaar.” Als de crack op is, legt iedereen een tientje op tafel. De Indische man belt een dealer; die kan er niet snel genoeg zijn. “Ik ga wel halen”, zegt iemand anders.’ (veldnotitie)

Overlastgevende panden

Van de 24 crackpanden vallen vier panden uit de toon vanwege de voor de omgeving duidelijk merkbare overlast. Dit ongeacht het type, want het betreft twee dealpanden, een ritselaar en een meesnoeper. Alle vier panden hebben dagelijks aanloop van meerdere bezoekers tegelijk. De bewoners zitten in illegale onderhuur of moeten binnenkort het pand verlaten, vanwege huurachterstand of langdurige opname in een kliniek. Daarom zijn ze minder bezorgd over de fysieke staat van het pand. Hun maatregelen tegen overlast hebben nauwelijks effect, omdat zij inconsequent zijn, fors gebruiken en niet altijd (meer) overwicht hebben op de situatie. Ook het drugsgebruik van bezoekers is extremer dan in de andere panden, de sfeer is grimmiger en het is er chaotisch. In drie van de vier panden vindt ook prostitutie plaats. De kans dat deze crackpanden gesloten worden, is dan ook groter dan bij de andere panden. Toch reageren de bewoners nogal laconiek op deze dreiging. Sommige bezoekers kijken neer op de bewoners en de gang van zaken in het pand. Ze vinden de panden smerig en vies, komen er liever niet, maar doen het toch omdat er altijd crack is. (Voor zover we het hebben kunnen achterhalen zijn in de periode tot en met een halfjaar na afloop van ons veldonderzoek twee van deze vier panden gesloten.)

Vergelijking met eerdere typologieën van crackpanden

De zojuist genoemde vier panden komen het meest overeen met Amerikaanse of Engelse crackpanden en lijken het sterkst op het *smokehouse* van Geter (1994). Over het geheel genomen troffen we echter in ‘onze’ crackpanden een veel minder problematische situatie aan dan in de eerder besproken Angelsaksische (vooral Amerikaanse) studies, waarin veel meer sprake is van geweld en prostitutie. Niettemin blijken voor Angelsaksische typologische indelingen gehanteerde kenmerken (crackgebruik, crackhandel, klantenselectie en overwicht van bewoners) ook voor Nederland zinvol te zijn. En ondanks de verschillen dringen zich ook overeenkomsten op. Het dealpand van de thuishandelaar lijkt het meest op *Big dread’s crackhouse* (bewoner gebruikt, dealt en heeft overwicht) van Briggs (2010) en het thuiscircuit van de meesnoeper op het *resident house* (gebruikende bewoner, dealt niet en crack wordt gerookt door een klein vast groepje) van Inciardi (1995). Het thuiscircuit van de ritselaar komen we echter niet tegen in de Angelsaksische typologieën.

Conclusie en discussie

Voor dit artikel hebben we, naast officiële gebruikersruimten, woningen (al dan niet binnen een instelling) waar alleen bewoners zelf, eventueel met hun partner en soms met enkele anderen crack gebruiken buiten onze definitie van 'crackpand' gelaten. De onderzochte crackpanden hebben uitsluitend betrekking op het consumentenniveau en niet op de hogere echelons van de crackmarkt. Verder hebben we ons alleen gericht op panden waar ook (in groepsverband) crack gebruikt wordt. Panden waar crackdealers wonen die op bestelling crack bij gebruikers thuis of elders afleveren, zijn buiten beschouwing gebleven. Wat betreft de wel binnen onze definitie vallende crackpanden pretenderen we geenszins statistische representativiteit. Dat is ook niet het doel van kwalitatief, etnografisch onderzoek (Decorte & Zaitch, 2010). De indrukken die we opdeden in de crackpanden waar we wel kwamen, maar niet vaak of lang genoeg en/of waar we niet in de gelegenheid waren om er voldoende kwalitatieve informatie te verzamelen, geven echter geen aanleiding voor de veronderstelling dat we in de drie onderzochte steden een of meer andere typen crackpanden zouden hebben gemist. Niettemin is niet geheel uit te sluiten dat er in Nederland toch nog andere typen crackpanden zijn dan we in dit artikel hebben beschreven. Dat in grote steden in Nederland, ondanks voorzieningen als gebruikersruimten en wet- en regelgeving om drugs panden te sluiten, nog steeds crackpanden bestaan, valt vanuit verschillende invalshoeken te verklaren. De achterstandsbuurten waarin zulke panden gelegen zijn, kennen geringere sociale cohesie en illegale activiteiten worden er minder gauw geproblematiseerd. Binnen deze 'gelegenheidsstructuur' kunnen bewoners van crackpanden echter niet onbegrensd hun gang gaan en zij nemen maatregelen om crackhandel en -gebruik voor de omgeving verborgen te houden. Allemaal blinderen zij de ramen. Ook is er vaak sprake van klantselectie. Dat laatste lukt echter niet alle bewoners en ook hebben ze niet allemaal voldoende overzicht op de bezoekers die in hun pand crack komen kopen en/of gebruiken om deze 'onder controle' te houden.

Crackpanden bieden de bewoners de gelegenheid om met (het faciliteren van) de verkoop en het gebruik van crack (en andere drugs) geld te verdienen of als tegenprestatie gratis crack te krijgen. Bezoekers hebben als voordeel dat zij hier vaak tegen een gunstiger prijs crack kunnen aanschaffen en die ook ter plekke mogen gebruiken. Weliswaar kan dit laatste ook in bijvoorbeeld gebruikersruimten, maar daar mogen geen drugs verhandeld worden. Drugs kopen op straat vinden de bezoekers vaak riskanter, vanwege de pakkans (onder andere door cameratoezicht) en omdat de transacties snel moeten plaatsvinden, waardoor zij de kwaliteit en kwantiteit van de aangeschafte crack niet kunnen checken.

Crackpanden zijn tevens sociale ontmoetingsplekken voor gelijkgezinden. Vaak kennen de bewoners en bezoekers elkaar al lang, van de buurt en door hun langdurige drugsgebruik. Samen creëren zij een zekere mate van gezelligheid in een vaak eenzaam leven in de marge van de samenleving.

Bewoners en ook de meeste bezoekers zijn van middelbare leeftijd en dit zou mede kunnen verklaren dat het er in de door ons onderzochte crackpanden over het geheel genomen minder chaotisch aan toegaat dan in veel van de in Ameri-

Petra Houwing, Alberto Oteo Pérez & Dirk J. Korf

kanse studies beschreven crackpanden, met – indertijd – jongere en minder ‘bezadigde’ gebruikers. De oudere leeftijd zou ook kunnen verklaren waarom we in de Nederlandse crackpanden veel minder prostitutie aantreffen. Tegelijkertijd is deze samenhang met prostitutie in de besproken Amerikaanse studies wellicht wat vertekend, omdat deze (mede) plaatsvonden in het kader van onderzoek naar hiv en aids onder crackgebruikers.

Een andere verklaring waarom we minder ‘Amerikaanse toestanden’ hebben aangetroffen, is ongetwijfeld gelegen in de grote sociaaleconomische en culturele verschillen met Nederland. Nederlandse achterstandswijken zijn niet vergelijkbaar met die in de Verenigde Staten, waar de armoede veel schrijnender kan zijn en waar ook etnische segregatie veel sterker is, ook tussen etnische minderheidsgroepen. In de Nederlandse crackpanden valt juist de etnische vermenging op; in slechts enkele panden waren bewoner en bezoekers van dezelfde etniciteit. Hoewel ook in Nederland vooral gemarginaliseerde crackgebruikers in crackpanden komen, is hier dankzij de veel breder beschikbare en beter toegankelijke hulpverlening toch veel minder sprake van marginalisering. Paradoxaal genoeg lijken crackpanden juist in het repressievere Amerika te kunnen gedijen. Sommige Amerikaanse achterstandswijken hebben zich ontwikkeld tot no-go zones die zich in belangrijke mate aan de controle door politie en justitie onttrekken. In Nederland moeten bewoners en bezoekers van crackpanden eerder beducht zijn dat (naar aanleiding van klachten van burens) wordt opgetreden tegen overlast. Nemen zij geen afdoende maatregelen, dan dreigen zij hun woning te verliezen. Het is dan ook niet vreemd dat in ons onderzoek degenen die (illegaal) het pand van iemand anders bewonen of hun woning toch al moeten verlaten, de overlast het minst in de hand kunnen of willen houden.

Literatuur

- Blanken, P. (2011), *Heroin-Assisted Treatment. From Efficacy to Effectiveness and Long-Term Outcome*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (proefschrift).
- Bless, R., D.J. Korf & M. Freeman (1995), Open drug scenes: A cross-national comparison of concepts and urban strategies. *European Addiction Research*, 1, 128-138.
- Boekhout van Solinge, T. (2001), *Op de pof. Cocaïnegebruik en gezondheid op straat*. Amsterdam: Stichting Mainline.
- Bourgois, P. (1995), *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Briggs, D. (2010), Crack houses in the UK: some observations on their operations. *Drugs and Alcohol Today*, 10(4), 33-42.
- Burgess, R., N. Abigail, M. Laciardie & J. Hawkins (2003), *Disrupting Crack Markets: A Practice Guide*. London: Home Office.
- Decorte, T. & D. Zaitch (2010), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Ferwerda, H., R. Staring, E. de Vries Robbé & J. van der Bunt (2007), *Malafide activiteiten in de vastgoedsector: Een exploratief onderzoek naar aard, actoren en aanpak*. Den Haag: WODC.
- Geter, R.S. (1994), Drug user settings: A crack house typology. *The International Journal of the Addictions*, 29(8), 1015-1027.

- Grund, J.P. (1993), *Drug Use as a Social Ritual. Functionality, Symbolism and Determinants of Self-Regulation*. Rotterdam: IVO.
- Heckathorn, D.D. (1997), Respondent-driven sampling: A new approach to the study of hidden populations. *Social Problems*, 44(2), 174-199.
- Houwing, P., A. Oteo Pérez & D.J. Korf (2011), Amsterdamse basecokegebruikers in beeld. Praktijk en resultaten van respondent-driven sampling. *Verslaving*, 7(1), 36-48.
- Inciardi, J. (1995), Crack, crackhouse sex, HIV risk. *Archives of Sexual Behaviour*, 24(3), 249-269.
- Korf, D.J. (1995), *Dutch Treat. Formal Control and Illicit Drug Use in the Netherlands*. Amsterdam, Thesis Publishers.
- Laar, M. van & M. van Ooyen-Houben (2009), *Evaluatie van het Nederlandse drugsbeleid*. Utrecht/Den Haag: Trimbos-instituut/WODC.
- Leeuw, T. de & R. van Swaaningen (2011), Veiligheid in veelvoud: beeld, beleid en realiteit in Rotterdams Oude Westen. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 10(1), 26-42.
- Mieczkowski, T. (1990), The operational styles of crack houses in Detroit. *Drugs and Violence: Causes, Correlates and Consequences*. National Institute on Drug Abuse Research, 103, 60-91.
- Mieczkowski, T. (1992), Crack dealing on the street: The crew system and the crack house. *Justice Quarterly*, 9(1), 151-163.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2007), *Actieplan Krachtwijken. Van Aandachtswijk naar Krachtwijk*. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Oteo Pérez, A., A. Benschop & D.J. Korf (2012), Differential profiles of crack users in respondent-driven and institutional samples. A three-site comparison. *European Addiction Research*, 18(4), 184-192.
- Oteo Pérez, A., A. Benschop & D.J. Korf (2014), Buying and selling crack: Transactions at the retail level and the role of user-sellers. *Journal of Drug Issues*, 44(1), 56-68.
- Ross, M.W., L.Y. Hwang, L. Leonard, M. Teng & D. Duncan (1999), Sexual behaviour, STDs and drug use in a crack house population. *International Journal of STD & AIDS*, 10, 224-230.
- Torre, E.J. van der & M.H.M. Hulshof (2000), *Een drugsceen op Zuid (de Millinxbuurt). Een model voor strategische analyse van drugsceen*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Sterk, C.E. (1999), *Fast Lives: Women Who Use Crack Cocaine*. Philadelphia: Temple University Press.
- Sterk-Elifson, C. & K.W. Elifson (1993), The social organization of crackcocaine use: the cycle in one type of base house. *Journal of Drug Issues*, 23(3), 429-441.
- Williams, T. (1992), *Crackhouse. Notes From the End of the Line*. New York: Penguin.